

Барон де МАРБО*

ВІЙНА В СІДЛІ

СПОГАДИ

Текст вибраний та впорядкований
Домініком Веннером

З французької переклав Ігор М'ЯКИЙ

Доручаю полковникові Марбо ѹ далі писати на захист слави французької армїї ѹ цим самим бентежити наклепників та відступників!

Заповіт Наполеона

ВСТУП

Спогади генерала де Марбо вперше були опубліковані 1891 р. у видавництві «Плон», дякуючи зусиллям графа де Буаламбера, одруженого з онукою Марбо. То були три томи загальним обсягом тисяча трисот тридцять сторінок. Барон де Марбо виявивсь одним із тих рідкісних оповідачів, які вдало поєднують особисті спогади з гарячою пам'яттю живої історії.

Саме Марселленові де Марбо випало щастя брати участь у всіх війнах Першої імперії. Загальна назва його спогадів «Війна в сідлі». Протягом десятиріччя, що розійтляло Ульм від Ватерлоо (1805 — 1815 рр.), кавалерія досягла свого апогею. Ніколи вона вже не була ні рішучішою в битві, ні блискучішою на параді. В той час хоробрій та сміливий кавалерист був упевнений; довго чекати на везіння та почесті не доведеться. Й насправді, 28 вересня 1799 р., 17-річним хлопцем, Марбо вступає до 1-го гусарського полку. Два місяці потому за ініціативу в одній сміливій вилазці він стає вахмістром. Наприкінці того ж року новий подвиг приносить йому еполети молодшого лейтенанта. Отак ураз стати офіцером — це рекорд, навіть у ті часи.

Наступні етапи його кар'єри були менш карколомними, але як і попередні, — своєрідними. Марбо служить ад'ютантом у п'ятьох найуславленіших маршалів Франції: Бернадотта, Ожера, Мюратта, Ланна та Массена. Служба була смертельно небезпечна, він щодня, а часом і багато разів на день вжив головою, скачучи верхи з одного кінця поля битви в інший, і найчастіше — через ворожі лави. Саме так його поранено ядром під Ейлау 1807 року; поранений опинився серед трупів, долю яких і розділив би, якби не був дивом урятований. Декілька серйозних поранень Марбо отримав в Іспанії: удар шаблею під Агрелою 1808-го; наступного року куля протнула його під час облоги Сарагоси; 1811-го під містом Міранда-де-Корво він отримує удар шпагою в обличчя, а шаблею — в живіт.

1812 року командир ескадрону Марбо залишає маршальські штаби, щоб командувати 23-м кінногвардійським полком. На чолі цього полку він одбув усю російську кампанію, був поранений кулею в плече під Якубовом та списом — під Плещеницями. Під Лейпцигом ледь одужав від башкирської стрілі. 1813-го, в околицях міста Ханау, він уникає смерті, але зазнає травми від вибуху «зарядної скрині». Ще один удар списом у груди Марбо отримав уже на полях Ватерлоо, але, важко поранений, спромігся особисто відвести свій полк за Луару, куди відступила французька армія.

Після «Ста днів» Марбо оголошено поза законом. Він утікає до Німеччини й пише спогади. Указом від 15 жовтня 1818 р. йому дозволено повернутися до Франції. Ще в 1814 р., під час першої Реставрації Бурбонів, Марбо очолив 7-й гусарський полк, почесним полковником якого вважався герцог Орлеанський.

* Жан-Батист-Антуан Марселлен, барон де Марбо (1782 — 1854), за народженням гасконець, генерал Республіки й полковник Імперії, відбув усі воєнні походи Наполеона й зазнав тринадцять поранень. Ад'ютант уславлених маршалів, згодом командир кавалерійського полку, він удостоївся честі потрапити до заповіту Наполеона. Його «Мемуари», опубліковані 1891 року, належать до найбільш гідних подиву документів тієї епохи. Вони багаті на дотепні анекdotи, влучні портрети, щемкі спогади про Наполеона та його воїнів.

В українському перекладі подаються лише уривки, присвячені епізодам, пережитим Марбо з 1799-го по 1815 рік.

Перекладено за виданням: Général Baron de Marbot. La guerre à cheval. Textes choisis et présentés par Dominique Venner. Jacques Graucher, éditeur. Paris, 1978.

© Ігор М'який, 1999, переклад.

Після липневої революції 1830 р., яка привела герцога на французький трон під ім'ям Луї-Філіппа, Марбо отримує генеральські зірки, обіцяні йому ще Наполеоном. Марбо стає наставником герцога Шартрського, згодом — його ад'ютантом. Але все це не відвертає Марбо від участі у війнах: 1831-го — в Бельгії, 1839 — 1840-го — в Алжирі, де його поранено востаннє. Член комітету генерального штабу й інспектор кавалерії, Марбо 1845 року став пером Франції. Помер у Парижі 16 листопада 1854 р.

«Я народився 18 серпня 1782 року в замку Ларів'єр, яким володів мій батько на берегах Дордоні, в чудовій долині Больє, на кордонах провінції Лімузен і Керсі»... — починаються мемуари Жана-Батиста-Антуана Марселлена, барона де Марбо. За висловом того часу, його родина жила «благородно», тобто на кошти офіцерської платні, не додаючи до цього прибутків від підприємницької діяльності тощо.

Його батько, заживши слави суворої людини, вступив до особистої гвардії короля Людовика XV, однак мусив залишити службу через політичні переконання. «Він завжди був якобінцем», — так писав його племінник, майбутній маршал де Канробер. Перейшовши в драгуни дофіна з чином лейтенанта, Марбо-батько стає ад'ютантом графа де Шомберга, але, не відмовившись від своїх ідей, з 1789 року залишає армію.

Марбо-батько з ентузіазмом пристав до революції. В той час як три його свояки та більшість друзів змушені були емігрувати, його 1790 р. призначено адміністратором Коррезе, згодом обрано в Законодавчу асамблєю. По закінченні терміну свого мандату він 1792 р. вступає до Піренейської армії й швидко здобуває генеральський чин. Розжалуваний після Термідора, він відновлений на посаді після подій Вандем'єра. Обраний до ради старійшин, засідає з екстремістами, незважаючи «на його жах перед стратами». Він був президентом цієї асамблії двічі, в 1797-у та 1798 рр. Наступного року він — командуючий Паризькою дивізією. Але, втомившись від політичних інтриг, відмовившись од участі в махінаціях Сієса, який підготовляв скинення Директорії, Марбо-батько попросився на командну посаду в Італію напередодні перевороту 18 Брюмера.

Саме з цього моменту ми починаємо мемуари. Марселленові Марбо — 17 років. Він міцної статури. Його розум сформований шістьма роками навчання в військовому колежі Сореза.

Передаємо перо йому!

Домінік ВЕННЕР

РОЗДІЛ I

Гусари Бершенні. Перша дуель. Викрадення корів у Дего

Місто Ніцца було забите військами, серед яких — ескадрон 1-го гусарського полку, в якому служив і я. Цей полк, за відсутності полковника Пікара, перебував під орудою славного командира ескадрону Мюллера (то був батько того бідолахи-офіцера 7-го гусарського, якого зачепило гарматним ядром буквально поряд зі мною під Ватерлоо). Довідавшись, що мій батько, дивізійний генерал, тільки-но приїхав, Мюллер подався до нього й домовився з ним: після декількох днів відпочинку я почну свою службу в 7-й роті під командуванням капітана Маті, заслуженого вояка, який пізніше стане полковником Імперії та пользовим маршалом за часів Реставрації.

Хоч яким добрим до мене був батько, я при ньому страшенно ніяковів, а він вважав, ніби соромливості в мене більше, ніж то було насправді; говорив, що я мав би народитися дівчиною, часто звав мене «мадмуазель Марселлен». Це дуже засмучувало мене, особливо тоді, коли я вступив до гусарського полку. Тож аби подолати цю соромливість, мій батько й хотів, щоб я служив у гурті з товаришами; ну, а службу в армії можна було почати тільки простим солдатом. Правда, батько міг улаштувати мене при штабі дивізії, але хотів, щоб я навчився триматись у сіdlі та правити конем, доглядати за зброєю, й не бажав, щоб його син користувався хоча б найменшим привілеєм, бо це могло набути недоброго розголосу в війську. Вистачало вже й того, що мене прийняли до ескадрону, не вимагаючи довготривалого й нудного навчання.

Я декілька днів супроводжував батька, який зі своїм штабом їздив по мальовничих околицях Ніцци, але час мого вступу до ескадрону надійшов, тож батько звелів

командирові Мюллеру направити сюди вахмістра Пертеле. Маю зазначити, що в полку служили два брати Пертеле, обидва вахмістри, але зовсім не схожі один на одного. Можна було подумати, що автор п'еси «Два Філібери» взяв собі за прототипи саме цих людей: старший був негативним персонажем, молодший же — позитивним. Саме цього, молодшого, й лаштувався полковник призначити мені МЕНТОРОМ. Але, за браком часу, полковник не встиг уточнити, про кого з братів ідеться, Пертеле-молодшого взагалі не було в Ніцці, натомість у 7-й роті, до якої я збиралася вступити, служив старший Пертеле. Командир, Мюллер вважав, що мова йшла про старшого, що саме цього ШАЛЕНОГО обрали для того, аби ПОЗБАВИТИ НЕЗАЙМАНОСТІ молоду людину, таку м'якохарактерну й сором'язливу, як я. Отож Мюллер визначив мені Пертеле-старшого. То був зразок старого гусарства — п'яниця, бешкетник, забіяка, хоча й нестяжно хоробрий вояк, який зневажав усе, що не стосувалося коней, зброї та зброй. Натомість Пертеле-молодший був м'яким, чесним, дуже інтелігентним красенем, хоробрим, як і його старший брат.

Алс повсюднося до старшого. Коли він з'явився в нашому домі, що ми побачили? Хват, добре дogleянутий, але з ківером, насунутим на вухо, шаблею, що кресала по підлозі, обличчям, прикрашеним величезним шрамом, вусами в півфута завдовжки, нафарбленими та підійнятими, аж здавалося, ніби вони повростали у вуха, двома товстими плетсними косицями на скронях, які, вибиваючись із-під ківера, спадали на груди, а до всього цього — враження шибеника, яке посилювалось уривчастою мовою та варварським франко-ельзаським діалектом. Ця остання деталь не здивувала батька, бо до 1-го гусарського полку колись приймали німців, а команди до 1793 року віддавались німецькою мовою — найуживанішою в кавалерії, поповненої з прирейнських провінцій. Але мова та вигляд запеклого дуелянта доволі-таки бентежили моого батька.

Батько вагався, віддавати чи не віддавати мене в руки такого парубка, але його сумніви розвіяв полковник Пікар, охарактеризувавши Пертеле-старшого як найкращого унтер-офіцера полку. Так Пертеле без церемоній узяв мене під руку й, увівши до моєї кімнати, показав, як розмістити мої речі в спеціальній сумці, а згодом, уже в маленькій казармі, розташованій у старому монастирі, навчив сідлати та розсідувати моого гарного коника, купленого для мене батьком. Потім показав, як поводитись із обмундируванням та збросю, нарешті оглянув мене з голови до ніг і зауважив, що, оскільки мені все пояснено, час іти обідати. Батько, бажаючи, щоб я харчувався зі своїм МЕНТОРОМ, виділив нам певну суму.

Пертеле повів мене до шинку, повного гусарів, grenaderів та іншої солдатні. Нам накрили стіл, поставили величезну пляшку міцного червоного вина. Пертеле налив мені повну склянку, випив, а я відставив свою, бо ніколи не пив нерозведеного вина, навіть запах цієї рідини був мені неприємним. Це викликало неабияке здивування, мій МЕНТОР закричав через увесь зал: «Гарсоне!.. Принеси лимонаду цьому хлопцеві, який не вживає вина!» Почулися вибухи розкотистого реготу... Я був вражений, так і не наважився покуштувати того вина, та не насмілився попросити й води; таким чином, пообідав осухом!

Навчання солдатського життя було нелегким у всі часи, особливо суворим воно стало в ту пору, про яку я розповідаю. Мені довелось пережити кілька важких моментів. Але що здавалося зовсім нестерпним, так це обов'язок спати в одному ліжку з іншим гусаром; згідно зі статутом тоді давалось одне ліжко на двох. Тільки унтер-офіцерам дозволялося спати окремо. В першу ж ніч, которую я провів у казармі, я вже засинав, коли якийсь кремезний гусар, прийшовши на годину пізніше, підступив до моого ліжка. Побачивши, що там уже хтось є, він зняв ліхтаря, підсунув мені під ніс, аби роздивитися ближче, а потім роздягнувся. Я був далекий від думки, що він ляже біля мене, але незабаром збагнув свою помилку, почувши грубий оклик: «Ану посунься, салаго!» Потім розлігся так, що зайняв три четверти ліжка, й голосно захрапів. Я не міг заснути, особливо через страшенній сморід, що йшов від великого згортка, покладеного моїм товарищем під голову. Я не розумів, що то таке. Аби збагнути, тихенько просунув руку до того предмета й налалав шкіряний фартух, геть просякнутий живицею, яка слугувала шевцям для смоління дратви... Мій люб'язний товариш по ліжку виявився одним з помічників полкового шевця!

Я відчув таку огиду, що вдягся та й пішов спати в стайню, на солом'яній підстилці. Наступного дня розповів про свою лиху пригоду Пертеле, а той побалага-

кав з молодшим лейтенантом взводу. Лейтенант виявився людиною вихованою; його прізвище було Лайстеншнейдер, за Імперії він стане полковником, першим ад'ютантом маршала Бессьєра. Пан Лайстеншнейдер зрозумів, наскільки обтяжливо повинно бути для мене спати з шевцем, наказав дати мені місце в кімнаті унтерофіцерів, від чого я отримав велике задоволення.

Хоча Революція внесла великий безлад в обмундирування військ, 1-й гусарський зберіг свої традиції з епохи Бершенні; гусари могли відрізнятись один від одного лише фізично, але аж ніяк не обмундируванням. Позаяк бійці гусарських полків носили кіски не тільки на потилиці, але й на скронях, а також вуса, закручені дотори, то цього достеменно вимагали від кожного кіннотника. Оскільки ж я нічого цього не мав, мій МЕНТОР зводив мене до ескадронного перукаря, який причепив мені всі необхідні кіски. Ця дурнувата зачіска спочатку дуже дратувала, однак невдовзі я звик до неї, почав уявляти собі, нібіто вона надає мені вигляду досвідченого гусара, в якого, проте, ще не росли вуса. Я десь-то нагадував дівку, яка своїм виглядом псуvala ряди ескадрону. Пертеle, як це колись робили в Бершенні, наколотив сажі з воском і намалював мені великим пальцем два величезні гачки, що починалися на верхній губі й сягали очей. Оскільки ж ківери на той час не мали козирків, траплялось, що на парадах або на варті, коли потрібно було стояти по стійці «струнко», пекуче сонце Італії плавило віск моїх «вусів» і вони потворно розходилися по шкірі. Однак я на те не зважав, адже був гусаром! Це слово мало для мене магічний сенс; проте, обравши військову кар'єру, я добре засвоїв, що першим обов'язком солдата — підкорятися статутам.

Віддавши мене до війська рядовим, батько намагався вибити з мене дух простакуватого школяра, якого я не позбувся після короткого перебування в паризькому світі. Наслідки перевершили його сподівання, бо, живучи серед гусарського буйства та маючи «МЕНТОРОМ» такого головоріза, який ні в чому мені не потурав, живучи серед вовків, я й сам почав вити по-вовчому. Перетворився на справжнього диявола, хоча й не настільки, щоб бути прийнятим до співбратства «КЛІКА», яке мало своїх посвяченіх у всіх ескадронах полку. «КЛІКА» складалася з найвідвідайшніших шибайголів. Члени «КЛІКИ» підтримували один одного, особливо в бою. Вони називали себе «жартівниками» й упізнавали один одного по щербині на олов'яному гудзiku, першому в правому ряді, на доломані та ментику. Офіцери знали про існування «КЛІКИ», позаяк же найбільші вчинки бешкетників обмежувались крадіжкою кількох курок та баранів чи безневинним збиткуванням над міщенами, а в бою «жартівники» були першими, — то начальство заплющувало очі на «КЛІКУ».

Я бажав понад усе ввійти до складу цього товариства бешкетників; мені здавалось, це дало б мені належне місце серед товариства. Посилено відвідував фехтувальну залу, вчився стріляти майже не цілячись із пістолета та мушкетона, фехтувати шаблею, давати удари лікtem кожному, хто опинявся на моєму шляху, шаблю свою я волочив по землі, а ківер збивав набакир, але члени «КЛІКИ», вважаючи мене дитиною, відмовлялися сприймати за свого. Мені допоміг один непередбачений випадок.

Мій батько, одержавши наказ передислокувати дивізію в Савону, містечко край моря, за 10 літь від Генуї, свій штаб розмістив у будинку єпископа. Піхоту розподілили по околицях і сусідніх селищах, аби стежити за долиною, де сходилися шляхи з П'емонта. 1-й гусарський розташувався у долині. Ворожі аванпости укріпилися в Дего, за 4 — 5 літь від нас, по той бік Лігурійських Апеннін, верхи яких були вкриті снігом, тимчасом як у Савоні та поблизу неї стояла тепла година. Ми облаштувалися чудово, мали достатньо харчів. Тоді ще не було битого шляху з Ніцци до Генуї; море обсліди англійські кораблі, тож наше військо жило тільки тим, що встигали підвозити з гір мулями чи невеличкими човнами, яким щастило непоміченими прослизнути вздовж берега.

Продовольства сяк-так вистачало, до того ж Франція виробляла багато вина, що підбадьорювало солдатів та додавало їм сили переносити будь-які знегоди. Одного дня, прогулюючись удвох із Пертеle берегом моря, ми помітили корчму, що ховалась у чудовому садку, — під помаранчевими й лимонними деревами шикувалися столи, за якими зібралося багато всілякого воячтва. Мій зверхник потяг мене туди. Хоча я й досі не міг подолати огиди до вина, але з люб'язності погодився ввійти.

Слід сказати, що в ті часи пас кавалериста не був обладнаний відповідним кріпленням, тож ідучи пішки доводилося тримати піхви рукою, а кінець однаково

воловичився по землі. Коли під ногами була бруківка, піхви страшенно деренчали, надаючи гусарові вигляду забіяки. Я залюбки перейняв цю манеру. Й ось, коли ми заходили в садок, кінчик моєї шаблі креснув по нозі здоровила-артилериста, який сидів, випнувши ноги далеко вперед. Кінна артилерія була сформована на початку Революції з волонтерів grenaderських частин, таким чином, ці частини спекалися найворохобніших солдатів.

Кінні артилеристи були відомі своєю хоробрістю, але також і пристрастю до чвар. Потурбований мною грубо крикнув: «Гей, гусаре!.. Твоя шабля занадто волочиться по землі!..» Я не збирався йому відповісти, але Пертеле штурхнув мене в бік і прошепотів: «Скажи йому, хай іде її підійме!» Я й сказав. «Я можу!» — відповів той. А Пертеле прошепотів знов: «А це ще треба побачити!» Після цих слів артилерист, чи скоріше Голіаф, бо він був шести футів на зріст, погрозливо піднявся з-за столу, але мій МЕНТОР став між нами. Всі артилеристи, які перебували в садку, вмить стали на бік свого товариша, зате біля мене й Пертеле вишикувалась ціла юрба гусарів. Хлопці гарячкували, кричали, говорили всі разом; я думав — зараз тут зчиниться загальна бійка. В той же час, оскільки гусарів виявилося вдвічі більше, то вони були доволі спокійними. Артилеристи відчули, що опинилися внизу. Закінчилось тим, що велетневі натякнули: кінець моєї шаблі його ніскільки не образив, тож конфлікт вичерпано. Тим часом у метушні молоденький сурмач артилерістів підскочив до мене з лайкою, а я зопалу так його стусонув, що він шубовснув сторчголови в рівчак з помиями. Отже, справа дійшла до поєдинку.

Ми вийшли з садка в супроводі секундантів і попрямували до піщаної смуги в березі. Пертеле знав, що я пристойно володію шаблею, однак дав мені декілька корисних порад і прив'язав ефес великою хусткою до мого зап'ястя.

Тут слід зазначити, що мій батько ненавидів дуелі. Крім його загальної думки про цей варварський звичай, тут, певно, неабияку роль відіграли спогади юності. Бувши в гвардії короля, батько став свідком загибелі на дуелі товариша, якого дуже любив; причина ж тієї дуелі була геть дріб'язкова. Так чи так, очоливши дивізію, батько наказав арештовувати всіх військових, замішаних у дуелянтстві.

Хоча й сурмач і я знали цей наказ, ми скинули доломани й видобули з піхов шаблі! Я став спиною до міста Савони, мій суперник — лицем до нього, я ми прибрали позитуру. І раптом сурмач сіпнувся, підібрав свого доломана й кинувся навтвою... «Тю, боягузе! — крикнув я. — Ти втікаєш?!» Я шарпнувся за ним, та в цю ж мить дві залізні руки схопили мене за комір!.. Я розирнувся й опинився у компанії доброго десятка жандармів. Тоді лише збагнув, чому й мій супротивник, і секунданти разом з вахмістром Пертеле так ганебно накивали п'ятами: боялися бути заарештованими й доправленими до генерала.

Ось так я вlip. Я взяв свій доломан і збентежено подибав за жандармами. Вони мене роззброїли і, не спітивши прізвища, відвели в єпископство, до мого батька. В цей час разом з ним був генерал Сюше (майбутній маршал), який приїхав до Савони для обговорення службових справ. Обидва генерали прогулювались галересю, що виходила у двір. Жандарми підвели мене до командира дивізії, не підозрюючи, що я — його син, і пояснили мотиви моего арешту. Тоді батько, прибравши найсуворішого вигляду, зробив мені досить сувере зауваження. Прочитавши нотацію, сказав бригадирові жандармів: «Відведіть цього гусара у фортецю». І так я пішов, не сказавши й слова, аби в генерала Сюше, який мене не зінав, не виникла підозра, що ця сцена відбувалася між батьком та сином. Тільки наступного дня генерал Сюше почув усю правду. Відтоді він часто говорив мені про неї, сміючись. Привівши до фортеці, старого генуезького пам'ятника біля порту, мене зачинили у величезній залі, що освітлювалася слуховим вікном. Я помалу оговтавсь, догана, на яку наразився, здавалась мені засłużеною; однак мене менш бентежили думки генерала Сюше, ніж почуття рідного батька. Отже, решта дня минула для мене досить сумно.

Ввечері старий генуезький солдат-інвалід приніс мені глечик води, пайку хліба та оберемок соломи, на якій я випростався, відчуваючи огиду до їжі. Не міг заснути передусім тому, що був дуже схильзований, а ще через метушню пацюків, які швидко впорали мій хліб. Я сидів у темряві, заполонений сумними думками, аж десь годині о десятій грюкнули засуви моєї в'язниці. Я побачив Спіра, старого й вірного батькового служника. Від нього я довідався, що полковник Менар, капітан Голь та всі офіцери дивізії просили моего батька про поблажливість до мене, батько погодився й

доручив Спірові йти за мною та віднести коменданту фортеці наказ про моє звільнення.

Мене привели до цього коменданта, генерала Бюже, чудової людини, яка втратила на війні руку. Він знав мене й дуже любив тата. Генерал Бюже визнав своїм обов'язком після повернення мені шаблі прочитати довгу мораль, яку я вислухав доволі терпляче, але яка примусила мене подумати про ту, іншу, значно суворішу, котру доведеться почути від батька. Я не відчував у собі сміливості знести її й вирішив уникнути, якщо зможу.

Нарешті, нас вивели за браму фортеці. Ніч була темна, і добряга Спір, ідучи попере-ред мене з ліхтарем вузькими та крученими вуличками міста, задоволено перераховував усі вигоди, які чекали на мене в штабі дивізії, але, між іншим, сказав: «Ти повинен витримати суворі татові докори!..» Ці слова зупинили мою нерішучість, і, щоб дати час батькові охолонути, я вирішив не показуватися йому на очі бодай кілька днів, перебути ці дні серед товариства. Звичайно, міг би вщитися, не влаштовуючи лихого жарту бідолашному Спіру; але, боячись, коли б він не пропустив мене поперед себе, під світло ліхтаря, я ударом ноги відбив ліхтар на десять кроків од нього й кинувся на твої. Шукаючи помацки свого ліхтаря, добряга Спір кричав: «Ах ти, малий негіднику, я все розповім батькові; він, клянусь, добре зробив, помістивши тебе до тих бандитів, чудова школа гульвіс!..»

Попоблукавши безлюдними вулицями, я, нарешті, знайшов шлях до свого полку. Все товариство вважало, що я у в'язниці, та тепер, упізнавши мене в мерехтливому свіtlі багать, оточили, заходились розпитувати й розкотисто реготали, довідавшись, як я спекався опікуна. Члени «КЛІКИ» були особливо зачаровані моїм рішучим учинком й одностайно прийняли мене до свого гурту, який саме готувався вчинити вилазку. Хлопці лаштувались цієї ночі викрасти біля брами Дего цілу черedu корів, що належали австрійцям. Наше начальство мусило вдавати, ніби нічого не знає про самочинні акції солдатів на аванпостах задля продовольства. Таким чином у кожному полку солдати сформували загони відчайдухів, які самі провадили розвідку в ворожому тилу й зухвало захоплювали продовольство.

Один шахрай-баришник попередив «КЛІКУ» 1-го гусарського, що корови, які він продав австрійцям, пасуться на луці за чверть лье від Дего. 60 гусарів, озброєних самими мушкетами, вирушили, щоб зайняти корів. Ми пройшли кілька лье жахливи-ми гірськими стежками, обминаючи великі шляхи, й застукали п'ятьох хорватів, що охороняли худобу. Хорвати спали в затишку. Аби вони не зчинили лементу, ми зв'язали їх і тихо, без жодного пострілу, зайняли худобу. До свого табору повернулись виснажені, але задоволені гарним жартом, до того ж ми були забезпечені про-довольством.

РОЗДІЛ IV

Початок війни з Австрією та Росією. Єлачич складає зброю.

Хитроці командира гусарського полку Бланкенштайна

1805 р. Першого Консула Наполеона Бонапарта короновано на імператора.

Австрія та Росія оголошують йому війну.

Велика армія Наполеона переходить Рейн і готується форсувати Дунай

Росіяни, які йшли на допомогу Австрії, були ще досить далеко, коли фельдмаршал Макк на чолі 80-тисячного війська, необережно ввійшовши до Баварії, зазнав поразки від Наполеона. Це примусило Макка втікати до Ульма й скласти там зброю. Тільки двом корпусам пощастило врятуватися.

Один із цих корпусів, під командуванням герцога Фердинанда, досяг Богемії; другий — на чолі зі старим фельдмаршалом Єлачичем, кинувся до Форарльберга, за озером Констанц (Боденським), де він міг би спиратися на швейцарський нейт-ралітет та ущелини Шварцвальду. Саме це військо й переслідував маршал Ожero.

Після форсування Рейну під Гюнінгеном 7-й корпус Ожero перебував у Бадені, володар якого, також як володарі Баварії та Бюртембергу, тільки-но підписав союз із Наполеоном. Єлачич не зважився мірятись силою з французами в країні, де шляхи досить добре, тому чекав на нас під Фрибургом. Тут був прохід до Шварцвальду, на який Єлачич дуже розрахував. Мав надію також зупинити нас у Пекельній до-

лині — вузькій і довгій ущелині, над якою домінували з обох боків стрімкі скелі, зручні для оборони. Але війська 7-го корпусу, які щойно дізналися про близьку успіхи під Ульмом, бажаючи показати власну хоробрість, із жаром кинулись до Шварцвальду й подолали його за три дні, незважаючи на складну місцевість, опір ворога та труднощі з постачанням. Нарешті, армія подолала бескиди й стала тaborом під Донауешінгеном, гарним містом із чудовим замком старовинного роду князів Фюрстенбергів.

Маршал Ожеро з ад'ютантами розмістився в цьому замку. На подвір'ї було джерело, яке започаткувало Дунай. Ця велика річка демонструвала свою міць одразу ж після народження: вже тут могла нести на собі човна. Коні й люди перевтомилися в скелястих, засніжених пущах Шварцвальду, тож потрібно було перепочити бодай кілька днів, протягом яких австрійська кавалерія вряди-годи турбувала наші аванпости під містом. Але все обмежувалось перестрілкою, яка нас тільки розважала; ми тренувались на цій маленькій війні та вчилися розпізнавати ворожу уніформу.

Там я вперше побачив уланів герцога Карла, драгунів Розенберга та гусарів Бланкенштайна. Наші коні відпочили, армія знову пішла в наступ; протягом кількох тижнів запеклих боїв ми стали господарями Енгена та Стокаха.

Хоч як часто я наражався на небезпеку в цих боях, мене, на диво, жодного разу не поранило. Земля тут була вкрита снігом, особливо під Стокахом. Ворог люто захищався. Маршал Ожеро наказав мені провести рекогносцировку місцевості, куди він мав спрямувати одну колону. Я підняв коня чвалом, земля здавалась досить твердою, бо снігом позамітало всі виймки. Але раптом я разом з конем провалився у великий рівчак по саму шию... Поки намагавсь вивільнитися з цієї безодні, на пагорбі з'явилися двоє ворожих гусарів і розрядили в мене свої мушкетони. На щастя, я жваво борсався в снігу й заважав австрійцям цілитись. Вони вже перезаряджали зброю, та тут з'явився взвод єгерів, надісланих мені на допомогу маршалом, і ворожі вершники поспіхом відійшли. Мені допомогли виліти, але з конем було значно більше клопоту. Хлопці вже попосміялися, бо я після снігової бані мав досить-таки кумедний вигляд.

Очистивши від супротивника ввесь Форарльберг, ми захопили Брегенц і загнали корпус Єлачича до самого озера Констанц та в Тироль. Ворог склався у фортеці Фельдкірха та в сусідній ущелині, дуже зручній для оборони. Ми готовувались до запеклого бою, коли, на наше велике здивування, австрійці запросили капітуляцію. Маршал Ожеро зразу дав згоду.

Хоча ворог і був розбитий, у нього ще залишались ресурси для відступу в Тироль, населення якого було здавна прив'язане до династії Габсбургів. Глибокі сніги робили цю область важкодоступною, додаючи нам труднощів. Зате не менше труднощів мав і супротивник. Якби старий австрійський фельдмаршал і наважився вести війну взимку високо в горах, він не мав би для цього достатньо офіцерів, бо більшість командирів засуджувала його малодушність і відмовлялась йому коритися. Найнепримиреннішим серед них був герцог де Роган, француз на австрійській службі, генерал досить сміливий і здібний. Маршал Ожеро, побоюючись, що Єлачич послухається порад генерала де Рогана відійти в Тироль, поквапився пристати на всі умови старого фельдмаршала.

Умовами капітуляції передбачалося, що австрійці віддають свої прапори, штандарти, коней, гармати й усю решту зброї, але їм дозволялось відступити до Богемії. Перед цим вони мали присягнути, що протягом року не воюватимуть проти Франції. Повідомляючи про цю капітуляцію в бюллетені Великої армії, імператор спочатку висловив невдоволення тим, що австрійців не доправлено до Франції як військовополонених; але він змінив свою думку, коли впевнився, що Ожеро не мав жодного засобу примусити їх це зробити, бо австрійці могли легко вислизнути. І справді, в ніч перед капітуляцією проти Єлачича спалахнуло повстання в кількох австрійських бригадах. Герцог де Роган, відмовившись капітулювати, відійшов зі своєю піхотною дивізією, до якої приєднались деякі полки інших дивізій. Вони подолали гори, незважаючи на сурову пору року; потім, після сміливого маршу, перетнувши місцевість, захоплену військами маршала Нея, зайшли між Вероною й Венецією в тил французької італійської армії маршала Массени: ця армія саме переслідувала війська ерцгерцога Карла, які відходили на Фрігулі. Отже прибуття де Рогана до венеційського регіону могло б мати дуже серйозні наслідки. На щастя, з Неаполя прямували

ла армія генерала Сен-Сіра, яка й розбила де Рогана та примусила здатись у полон. А втім, де Роган поступився тільки перед силою й мав і тепер право сказати, мовляв, якби не зрадив фельдмаршал Єлачич, то австрійцям, можливо, пощастило б перемогти Сен-Сіра.

Коли військо капітулює, то, за звичаєм, переможець направляє доожної полоненої дивізії свого офіцера, щоб той, так би мовити, очолив її та відвів, у вказаній день і час, до місця складання зброї. Мене маршал Ожеро відрядив до табору австрійської кавалерії. Ця кавалерія складалася з трьох полків, які, не маючи генерала, перебували під командуванням гусарського полковника Бланкенштайна. Це був старий угорець, сміливий і лукавий, ім'я його я, на жаль, не запам'ятав. Я поважав його, хоча він і поставив мене в досить прикруту ситуацію.

По моєму прибутті полковник гостинно запропонував мені місце на ніч у своєму бараці. Ми домовились вирушити в дорогу на світанку, щоб вчасно дістатися до місця призначення — озера Констанц, між містами Брегенц та Ліндау. Мали подолати понад 3 лье. Я був дуже здивований, коли десь опівночі почув, що австрійці сідлають коней... Я вискочив з барака: ескадрони вже були готові рушити. Командир уланів герцог Карл та драгунів — Розенберг, підпорядковані гусарському полковникові Бланкенштайну, проте не посвячені в його плани, прийшли запитати його про мотиви цього авралу; я зробив те саме. Старий Бланкенштайн з лицемірним посміхом відповів, що фельдмаршал Єлачич, аби кипни французів не призвели до сутичок, узгодив з маршалом Ожеро такий наказ: австрійська війська зроблять великий гак праворуч із тим, щоб обминути французький табір у Брегенці. Він додав, що марш досить тривалий, шляхи важкі, тому командири обох армій прискорили марш на кілька годин. Бланкенштайн здивувався, що я не попереджений про це, але лист із цього приводу, сказав він, можливо, затримався на аванпостах внаслідок якогось непорозуміння; навіть наказав одному офіцерові передати цей наказ по всій лінії військ.

Слова гусарського полковника Бланкенштайна здавались такими природними, що обидва його товариші не зробили жодного зауваження. Я теж не зробив, хоч інстинктивно визнавав усе це досить підозрілим. Однак сам на сам із трьома тисячами ворогів — що я міг зробити? Та позаяк ще не знат про втечу дивізії де Рогана, мені й на думку не спало, що Бланкенштайн таким чином намагається уникнути капітуляції. Отже, я поїхав з ним на чолі колони. Старий полковник чудово знат місцевість: так управно давав розпорядження, аби обминути французькі пости, хоча наші багаття було видно здалеку. Але те, чого угорець не міг уникнути, були «летючі патрулі», які французька кавалерія завжди висилала вночі на певну відстань од табору.

Й ось раптом пролунало: «Хто йде?», і ми опинились віч-на-віч із великою кавалерійською колоною, що чітко вирізнялась у місячному сяйві. Тоді Бланкенштайн, не виказавши найменшого хвилювання, сказав мені: «Ходімо, пане ад'ютанте, дамо пояснення командирові цього французького загону».

Ми виступили вперед, і я назвав пароль. Це були вершники 7-го кінноєгерського полку. Тут знали мене, ад'ютанта маршала Ожеро, знали й те, що австрійські полки йдуть складати зброю, тож не чинили ніяких перешкод. Французький командир, солдати якого тримали шаблі наголо, навіть наказав укласти зброю в піхви, щоб засвідчити свою добру волю. Я запитав його щодо зміні часу складання зброї, але він не був інформований. Це не викликало в мене ніякої підозри, бо я знат, що накази такого роду не надсилались у полки. Отож ми рушили далі в ніч, а дорога була дуже погана. Нарешті, десь на світанку полковник Бланкенштайн сказав мені фамільярним тоном, що, оскільки він зобов'язаний передати коней трьох полків французам, то хотів би принаймні передати їх у гарному стані. І він наказав дати коням вівса.

Колона зупинилася, спішилась, а старий угорець, лишившись у сідлі, зібрав біля себе офіцерів і солдатів. Тут він з гідним подиву натхненням промовив, що дивізія де Рогана, віддавши перевагу честі, відмовилась підкоритися ганебній капітуляції, за умовами якої фельдмаршал Єлачич пообіцяв видати французам прапори та зброю своїх військ. Роганова дивізія вже в Тиролі, куди він, полковник Бланкенштайн, волів би відвести й цю кавалерійську бригаду, але боїться, що в суворих гірських умовах важко знайти достатньо корму для великої кількості коней. Наприкінці запропонував усім, хто має серце справжнього австрійця, прямувати разом з ним че-

рез Німеччину в Моравію, де вони приєднаються до військ свого імператора Франція II.

Гусари бригади відповіли на цю промову схвальним «ура», але драгуни та улани зберігали похмуре мовчання... Щодо мене, то хоча я тоді ще не здав добре німецької, але те, що зрозумів, наштовхнуло мене на здогад. Зізнаюсь, був тоді дуже сконфужений, ставши знаряддям у руках клятого угорця. Серед солдатів зчинився галас. Солдатська маса була така ж строката, як і сама австрійська монархія. Всі гусари були угорці, тож схвалювали те, що пропонував командир-земляк Бланкенштайн, але драгуни були німці, а улани — поляки. Старий полковник не мав жодного морального впливу на ці два полки, які в таку скрутку слухались тільки своїх офіцерів. Ті ж заявляли, що вважають себе зобов'язаними тією капітуляцією, яку підписав Єлачич, і не хочуть своєю втечею погіршити становища фельдмаршала й тих своїх товаришів, які вже опинились у руках французів. Ми мали право доправити їх до Франції як військовополонених, коли б якась частина австрійських військ порушила підписану угоду.

Тримаючи шаблю в одній руці, другою ж ухопивши штандарт свого полку, старий угорець заволав:

— Ідіть же тоді, драгуни, віддайте французам ваші прапори та зброю, які імператор довірив вам для його захисту. Що ж до нас, хоробрі гусари, то ми маємо намір з'єднатися з нашим монархом, якому зможемо ще показати наш незаплямований прапор та шаблі справжніх солдатів! — Потім, підійшовши до мене й кинувши презирливий погляд у бік драгунів та уланів, він додав: — Я впевнений: якби цей молодий француз опинився в нашому становищі й мусив повторити вашу поведінку або мою, він прийняв би бік хоробріших, бо французи люблять славу, як і свою країну, я знаються на честі!

Сказавши це, Бланкенштайн зостржив коня, пустив його вчвал і на чолі свого полку швидко зник за обрієм...

Потрібно сказати, слушні були обидва міркування, які я щойно почув, але слова старого полковника здавались мені більш справедливими, бо відповідали інтересам його країни. Я подумки схвалював його поведінку, але, природно, не міг порадити драгунам та уланам наслідувати її — це виходило б за межі моїх обов'язків. Я зберігав, таким чином, суверій нейтралітет у цій дискусії, й тільки-но гусари зникли, запропонував командирам драгунського та уланського полків прямувати за мною до Ліндау. Там, на березі озера, ми застали маршалів Єлачича та Ожера, французьку армію й два австрійських піхотних полки, які не пішли за де Роганом. Довідавшись від мене, що гусари, відмовившись визнати капітуляцію, попрямували до Моравії, обидва маршали страшенно розлютилися. Ожero вважав, що гусари могли наробити щелесту в наших тилах, де наш імператор, ідучи на Віден, залишив багато шпиталів, артилерійських ремонтних майстерень тощо. Але навряд чи старий угорець дуже прагнув демонструвати в тих краях свою присутність. Він так поспішав покинути землі, насичені нашими військами, що, ховаючись у лісах, лише вночі рухався путівцями та манівцями. Тим-то йому пощастило без ускладнень досягти Моравії, де він і з'єднався з австрійським армійським корпусом.

Серед трофеїв, які Єлачич мусив нам видати, було сімнадцять прапорів та два штандарти. Саме їх маршал Ожero, за звичаєм, поквапився у супроводі двох ад'ютантів одіслати імператорові. Для виконання цієї місії маршал призначив командира ескадрону Macci та мене. Ми вирушили ввечері того ж дня в доброму шарабані, попереду якого їхав фургон із прапорами під охороною унтер-офіцера. Ми їхали на Віден через Браунау, Лінц на Санкт-П'ольтен. За декілька лів'я до цього міста, прямуючи понад берегом Дунаю, ми милувались чудовим Мельським абатством — одним з найбагатших у світі. Це було саме в тому місці, де чотирма роками пізніше я уникну великої небезпеки та заслужу схвальній відгук імператора, коли мені пощастило здійснити на його очах найвражаючий подвиг за всю мою воєнну кар'єру. Ви побачите це, коли розповідь піде про кампанію 1809 року. Але не будемо випереджувати подій.

РОЗДІЛ V

Я передаю імператорові прапори, захищенні у ворога. Брехня з люб'язності. Я рятую росіянину на очах імператора

Ми приїдналися до імператора в Брно 22 листопада, за 10 днів до битви під Аустерліцом.

Наступного дня ми виконали свою місію вручення прапорів згідно з церемоніалом, призначеним імператором для врочистостей такого роду. Імператор не нехтував найменшим випадком, щоб знов підкреслити перед військами все, що могло збудити їхню спрагу до слави. Ось яким був цей церемоніал.

За півгодини до параду, який відбувався щодня об одинадцятій годині перед палацом імператора, гофмаршал Дюрок надіслав роту гвардійських grenaderів з оркестром. Наші 19 прапорів були доручені такій же кількості унтер-офіцерів. Массі та я, позаду ад'ютанта імператора, стали на чолі кортежу, який вирушив під звуки маршу. Місто Брно було наповнено нашими військами, й солдати, дивлячись, як ми крокуємо, вітали дружним «віват» перемогу своїх товаришів із 7-го корпусу. Вартові віддавали честь, а під час нашого входу до палацу з'єднані для параду війська салютували зброєю, гучно й з ентузіазмом лунало: «Хай живе імператор!»

Черговий ад'ютант відрекомендував нас Наполеону, до якого ми підійшли разом з унтер-офіцерами, що несли австрійські прапори. Імператор роздивився трофеї й, відпустивши унтер-офіцерів, багато розпитував нас як про битви маршала Ожеро, так і про те, що ми бачили й про що довідалися під час тривалого переходу. Потім наказав нам прямувати до імператорського штабу, де й чекати його наказів. Гофмаршал Дюрок звелів забрати прапори, після чого попередив нас, що в нашому розпорядженні будуть коні, а нас запрошено на бенкет.

Велика армія базувалась тоді в Брно та на схід від нього. Авантгард австро-російської армії займав містечко Аустерліц; головна ж частина ворожих сил розташувалась навколо міста Одомоуца, де й перебували імператори Росії та Австрії. Битва здавалась неминучою, але як з того, так і з другого боку добре розуміли, що її наслідки матимуть величезний вплив на долю Європи, тому вагалися розпочинати рішучі дії. Наполеон, звичайно такий рухливий, залишався одинадцять днів у Брно. Правда, з кожним днем його сили зростали, бо до Брно підтягались нові й нові частини, які з різних причин затримались були на марші. Тепер усі поспішали приєднатися до головних сил, настільки було великим бажання взяти участь у наступній битві. Через цей ентузіазм і я вдався до брехні, яка могла зруйнувати мою військову кар'єру. Ось як це сталося.

Імператор зазвичай доброзичливо ставився до офіцерів, але в одному він був, маєть, невблаганим: суворо вимагав од полковників підтримувати чисельний склад полків. Це була найскладніша проблема саме під час кампанії, й тому імператор далеко не завжди мав про це точну інформацію. Командири корпусів так боялись його нездоволення, щоскоріше схильні були дати бій набагато численнішому ворогові, ніж визнати, що хвороби, перевтома та потреба здобувати собі харчі вимагали залишати в тилу багато вояків. Отож Наполеон, попри свою владу, ніколи не знав точної кількості солдатів, яких мав у розпорядженні напередодні битви.

Отже, сталося так, що під час нашого перебування у Брно імператор в одному зі своїх нескінченних інспектувань позицій армійських корпусів зустрів на марші колону кінних егерів своєї гвардії. Він був надзвичайно прихильним до цього полку, кістяк якого складали гіди (його особисті охоронці), що були з ним ще в Італії та Єгипті. Імператор, гострий погляд якого дуже точно оцінював міць колон, визнав їхню силу дуже ослаблюю, вихопив з кишені маленького записника й, швидко проглянувши його, наказав покликати генерала Морланна, командира кінних егерів гвардії. Імператор спітав його суворим тоном: «Ваш полк, згідно з моїми записами, нараховує тисячу двісті шабель, але хоча ще не зустрічалися з ворогом, ви не маєте тут більше восьмисот кавалеристів. Що сталося з рештою?..»

Генерал Морлан, хоробрый вояк, але на язик не дуже гострий, відповів своїм франко-ельзаським діалектом, що в полку бракує дуже малої кількості людей. Імператор наполягав: бракує щонайменше чотирьохсот; аби бути абсолютно впевненим, він хотів цієї ж міті перерахувати їх. Але позаяк знат, що Морланна дуже люблять у генеральному штабі, до того ж остерігався догідливої брехні, тому вирішив залучити

для перевірки офіцера, який не належав ні до імператорського почту, ні до гвардії. Помітивши мене, імператор наказав перерахувати єгерів та доповісти йому особисто. Й тут-таки пустив свого коня чвалом. Я розпочав свою операцію, яка значно полегшувалась тим, що кавалеристи їхали кроком по чотири в ряд.

Бідолашній генерал Морлан, який знат, наскільки думка Наполеона близча до правди, дуже нервував, бо мій рапорт міг накликати на нього гнів імператора. Він ледь знат мене й тому не наважувався нічого радити, мовчки стояв поруч зі мною, коли, на щастя, один з його капітанів прийшов йому на допомогу. Цей офіцер, на прізвище Фурньє, починав кар'єру помічником хірурга; потім він відчув у собі значно більше потягу до шаблі, ніж до скальпеля, й став до лав бойових офіцерів. Генерал Морлан, з яким Фурньє колись служив, узяв його до гвардії.

Я добре знав капітана Фурньє ще тоді, коли той був хірургом. Був йому вдячний не тільки за те, що він піклувався про моого пораненого батька, але й тому, що додглядав за ним і в Генуї. Я не відразу відзначив його в ментику капітана єгерів. Генерал Морлан, свідок нашої теплої зустрічі, відчув надію скористатися цими близькими стосунками й просити мене не доповідати імператорові про реальний склад полку. Він одкликав свого капітана вбік, і якийсь час вони тихенько розмовляли; потім Фурньє почав благати мене в ім'я нашої старої дружби відвести од Морлана досить серйозну неприємність, яка загрожувала йому у зв'язку з послабленням полку. Я рішуче відмовився. Підрахунок імператора виявився досить точним: я налічив трохи більше восьмисот єгерів; отже, бракувало чотирьох сотень.

Я вже зібрався був їхати до рапорту, коли генерал Морлан і капітан Фурньє знову мене посіли, мовляв, більша частина відсутніх залишилась у тилу з поважних причин; оскільки було вірогідно, що імператор не розпочне битви, поки не підійдуть дивізії генералів Фрігана та Гюдена, які ще перебували під брамами Відня, за 36 лів від нас, а це декілька днів ходи. Вони додали, що імператор надто заклопотаний, аби перевіряти мій рапорт. Мене просили обдурити імператора, що саме по собі дуже погано; разом з тим я був страшенно вдячний Фурньє за щиру турботу про мого вмирущого батька. Отак я дав себе втягти в цю справу й пообіцяв приховати істину.

Тільки-но лишився наодинці, я ще чіткіше усвідомив свою помилку; але було занадто пізно. Щоб найбезпечніше вийти з такого становища, потрібно було з'явитися перед очі імператора якомога пізніше, коли він ізсяде з коня, бо я боявся, що поїде до єгерів і викриє мене. Я схитрував і повернувся до імператорського штабу пізно вночі, бо саме тоді Наполеон вже повернувся до своїх апартаментів. Коли мене впустили туди для звіту, Наполеон лежав на повний зрист поверх величезної мапи, розкладеної просто долі. Помітивши мене, він скрикнув:

— Ну, Марбо, скільки ж кінних єгерів у моїй гвардії? Чи стільки ж, як стверджував Морлан?

— Hi, сір, я нарахував 1120, тобто бракує вісімдесяті!

— А я був упевнений, що бракує більше!..

Тон імператора був недовірливий. І справді, коли в полку, який щойно подолав 500 лье, взимку, в морози, не дорахувалися лише 80 чоловік, це досить мало.

Йдучи вечеряти через кімнату, де зібралися командири гвардії, імператор кинув до Морлана:

— От бачите! Вам у полку бракує 80 чоловік, це майже ескадрон! Вісімома десятками таких хоробрих можна зупинити цілий полк росіян. Треба стежити, щоб люди не відставали на марші.

Згодом, підійшовши до командирів піших гренадерів, у яких чисельність особливого складу значно зменшилась, Наполеон висловив ім сувору догану. Коли імператор був уже за столом, щасливий Морлан широко подякував мені. Потім додав, що 30 єгерів ційно прибули до полку, один кур'єр з Відня зустрів ще сотню між Цнаймом та Брно, а багато єгерів було під Голлабрюнном. Це додавало впевненості, що за добу полк справді дійде норми. Я бажав цього дуже, бо розумів складність становища, в якому опинився. Все через Фурнє. Я не міг заснути вночі, так боявся справедливого гніву імператора, довірою якого серйозно занехтував.

Мое розгублення зросло ще більше наступного дня, коли Наполеон, який за звичкою відвідував війська, вирушив до табору кінних егерів, тож просте запитання: адресоване будь-якому офіцерові, могло мене викрити. Я вже вважав себе пропавшим, аж раптом почув музику росіян, розташованих на Праценських висотах, за

півльє від наших постів. Тоді я проштовхнувся конем до голови численного імператорського почту, серед якого перебував і сам, і голосно сказав імператорові:

— У ворожому таборі, безперечно, почався рух. Ось і музика заграла марш...

Імператор, почувши мое зауваження, миттєво залишив доріжку, що вела в табір гвардії, й попрямував до Працена, щоб подивитись на дії ворожого авангарду. Він довгенько спостерігав, оскільки ж надходила ніч, то повернувся до Брно, так і не доїхавши до своїх егерів. Я перебував у стані смертельного переляку ще декілька днів, хоча й знов про успішне поповнення багатьох полків. Зрештою, наближення битви та великі клопоти імператора притлумили його увагу, якої я так лякавсь! Але це було добрым уроком для мене. Вже й тоді, коли став полковником й імператор запитував мене про кількість наявних в ескадронах моого полку вояків, я завжди відповідав тільки правду.

*2 грудня 1805 року Наполеон розгромив австро-російську армію
на Праценському плато біля містечка Аустерліц*

З усіх корпусів імператорської гвардії кінноєгерський полк зазнав найважчих утрат у славнозвісній атаці на Праценському плато проти російської гвардії. Мого бідолашного приятеля Фурньє було вбито, так само як і генерала Морлана. Імператор, завжди уважний до того, що могло б заохотити змагання серед військ, вирішив, що тіло генерала варто поховати під монументом, який планувалося спорудити в центрі еспланади Дому інвалідів у Парижі. За браком на полі битви часу та необхідних матеріалів для бальзамування, медики забили тіло Морлана в діжку з ромом і відправили до Парижа. Але події, що сталися потім, затримали будівництво монумента, й діжка з тілом була в одному з залів Медичної школи, коли Наполеон 1814 року втратив владу. Згодом діжка розбилася, й усі дуже здивувались, що під дією рому вуса генерала відроєли нижче пояса. Тіло чудово збереглось, але родина загиблого, щоб отримати його для поховання, повинна була порушити справу проти одного вченого, який зробив тіло об'єктом наукових досліджень. От і любіть після цього славу, от і йдуть під кулі, щоб якийсь хвалько-натураліст помістив вас потім у своїй бібліотеці між рогом носорога й опудалом крокодила!..

В Аустерліцькій битві мене й не подряпало, хоча досить часто я наражався на небезпеку, особливо під час кавалерійської сутички з російською гвардією на Праценському плато. Імператор направив мене передати накази генералові Раппу, якого я ледве розшукав серед жахливої мішанини людей. Мій кінь зіткнувся з конем якогось кавалергарда, й наші шаблі мали ось-ось скреститися, як ми були розділені натовпом людей та коней. Однак уже наступного дня я уникнув куди більшої небезпеки, хоча й не тієї, яку звичайно зустрічають на бойовиці; й ось із якої причини.

3 грудня вранці імператор об'їхав конем різні позиції — свідки битви, що відбулась напередодні. Їduчи берегом Зачанського ставка, він висів із сідла, щоб поговорити з маршалами біля багатьох, коли раптом побачив, що за сто кроків од греблі, на великий самотній крижині лежить поранений російський унтер-офіцер, який не міг навіть повзти. Кров'ю цього бідолахи була заюшена вся крижина! Побачивши численний почет та охорону, росіянин подумав, що й Наполеон повинен бути там; тоді підвівся, насікли зміг, і закричав, що вояки всіх країн стають братами після битви. Він просив могутнього імператора французів урятувати його. Перекладач витлумачив Наполеонові це прохання, й зворушений імператор наказав генералові Берtranу, своєму ад'ютантові, зробити все можливе для врятування того бідолахи.

Тієї ж миті декілька чоловік з ескорту й навіть два офіцери штабу, помітивши на березі пару товстих колод, зіштовхнули їх у воду, а потім, сівши на них верхи, намагались гребти ногами. Однак тільки-но вони відплівли від берега, як колоди перевернулись і посыдали людей у воду. Всі геть вимокли, оскільки ж ранок був морозяний, рукави та панталони плавців подубіли, тіла потрапили ніби в піхви, й дехто ледве не втонув. З великими труднощами цих людей урятували, покидавши їм у воду мотузки. Я висловив угорло думку, що рятувальники мали бути цілком голими, щоб, по-перше, зберегти свободу рухів, а по-друге, не ходити потім у мокрому одязі. Генерал Берtran, почувши це, передав імператорові, який відповів, що я маю рацію й попередні рятівники виявили своє завзяття без знання справи. Не хочу зображенувати себе кращим, ніж є насправді, але відповідь імператора вразила мене, бо, здавалось, ніби даю

пораду, яку сам не насмілююсь виконати. Таким чином, я зіскочив з коня, роздягся й кинувсь у ставок... Холод ураз охопив лещатами, але, молодий, здоровий, непоганий плавець, та до того ж підбадьорений присутністю імператора, я попрямував до росіяніна. В цей же час мій приклад, а можливо, й похвали Наполеона, адресовані мені, надихнули артилерійського лейтенанта на ім'я Румстен наслідувати мене.

Поки Румстен роздягався, я плив і плив, теж не передбачивши всього завчасно. Раніше ставок був закутий у міцну кригу, але тепер її майже всю потрошило й розкидало, натомість плесо взялось новою плівкою, а її гострі краї безжалісно дряпали мені руки, груди та шию. Артилерійський лейтенант, наздогнавши мене посеред ставка, навіть не помітив тієї молодої криги, бо плив «стежиною», яку я вже проглядав. Невдовзі він таки збегнув усе й люб'язно запропонував вийти вперед. Я погодився, бо вже був жорстоко подряпаний. Нарешті ми досягли крижини й намірилися здійснити найважчу частину нашого задуму.

Та ми зробили велику помилку. Тільки-но, штовхаючи крижину, зрушили її з місця, одразу ж перед нею витворилося товсте нашарування нової криги. Воно не тільки чинило опір нашим зусиллям, але й відкришувало великі шматки великої крижини. Вона меншала й меншала, й ми побоювались, що вода поглинє бідолаху, якого ми намагалися урятувати. Зрештою, крижина таки розкололася на декілька шматків, а той шматок, на якому лежав росіянин, був розміром не більше столу. В цю мить ми з Румстеном відчули під ногами дно. Це додало нам сил, і ми допхали «крижаний стіл» до мілини. З берега нам кинули мотузку, ми обв'язали неї росіянина, і його витягли на берег. Нас обох вивудили в такий самий спосіб, бо ми настільки знесилі, й перемерзли, й стекли кров'ю, що вже ледве ворушились. Мій добрий товариш Массі, який досі з тривогою спостерігав за мною, звелів нагріти біли багаття попону свого коня. Коли я виліз на берег, він одразу ж обгорнув мене гарячою повстиною. Добре обтершись, я вдягся й хотів був простягтись біля багаття; але імператорів лікар Ларрей наказав рухатися, що я спромігся зробити тільки з допомогою двох егерів. Імператор привітав нас із лейтенантом за хороший учинок. Підклікавши свого мамелюка Рустана, в сідельних сумках якого завжди були припаси на час походу, звелів почастувати нас чудовим ромом, а тоді, сміючись, запитав, як нам сподобалася «лазня».

Що ж до російського унтер-офіцера, то його нагодували, загорнули в теплі ковдри й лишили в лазареті містечка Тельніц, а наступного дня перевезли до шпиталю в Брно. Цей «росіянин» насправді виявився литовцем, народивсь у провінції колишньої Польщі, захопленої Росією. Одужавши, він одразу ж виявив, що бажає служити тільки імператорові Наполеону. Його разом з групою наших поранених відправили до Франції, а згодом включили до польського легіону. Зрештою, він став сержантом гвардійських уланів і шоразу, коли ми зустрічалися, засвідчував свою ширу вдячність досить колоритною мовою.

Крижана лазня, надлюдські зусилля, які я повинен був зробити, рятуючи того хлопця, могли б коштувати мені занадто дорого, якби я не був таким молодим та здоровим. Мосьє Румстен, який не володів останньою з цих переваг такою ж мірою, того самого вечора отримав гостре запалення легенів. Його було переведено до шпиталю в Брно, де він перебував кілька місяців між життям та смертю. Бідолашний так ніколи до кінця й не видужав; поганий стан здоров'я, зрештою, змусив його покинути армію.

Щодо мене, то хоча й дуже виснажений, я сів-таки на коня, коли імператор очолив рух у напрямку Аустерліцького замку, де допіру розташувався його генеральний штаб. Наполеон їздив тільки вскач, і хоч яким був знесиленим, я все-таки попрямував за ним, бо надходила ніч і я боявся відлалятись од поля битви, до того ж, якби поїхав кроком, змерз би ще більше.

В Аустерліцькому замку мене висаджували з сідла кілька чоловік. Мене всього тіпало, зуби стукотіли, я був дуже хворий. Полковник Дальман, щойно призначений на місце Морлана й, безперечно, поінформований про ту послугу, яку я зробив Морланові, повів мене до клуні замку, де розмістився разом із своїми офіцерами. Мене напоїли дуже гарячим чаєм, полковий хірург розтер теплою олією. Мене загорнули в декілька ковдр і прикидали сіном, лишивши тільки обличчя. Солодке тепло поволі охопило все мое тіло; добре виспавшись і завляки чудовому доглядові та своїм двадцяти трьом рокам я вранці наступного дня вже почував себе добре.